

УДК 37(092)(477)“1888/1939”:001.8

В 67

Марина ВОЛІКОВА

**ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ОСВОЄННЯ
НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ
А. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ ОСВІТИ**

У статті на основі визначення вихідних принципів проведення періодизації історико-педагогічною наукою представлено наукові підходи до розв'язання проблеми періодизації науково-педагогічної спадщини А.С. Макаренка, констатовано необхідність об'єктивної оцінки доробку вченого-педагога в контексті сучасних тенденцій розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки.

***Ключові слова:** педагогічна спадщина А. Макаренка, періодизація, макаренкознавці, педагогіка, хронологічні межі.*

Постановка проблеми. Науково-публіцистична спадщина А. Макаренка на сьогодні є вагомим надбанням не тільки української, але й, безперечно, загальносвітової педагогічної науки та практики. Тривалий у часі й успішний за результатами досвід керованих ним закладів (колонія ім. М. Горького та комуна ім. Ф. Дзержинського), глибина й різнобічність педагогічних праць, прискіпливість у вивченні процесу виховання й вражаючі результати практичної діяльності не мають собі рівних в історії педагогіки. Водночас слід визнати, що практична діяльність А. Макаренка припала на складну та трагічну добу, що вплинуло на розбіжність оцінок його творчого доробку в педагогічній думці минулого і сучасності. Встановлення якомога наближеної до об'єктивності загальної картини розвитку педагогічної

вітчизняної думки минулого, визначення в ній місця та встановлення позачасової значущості спадщини А. Макаренка робить обрану тему актуальною для сучасних дослідників.

Глибокого вивчення потребують питання, пов'язані з періодизацією та освоєнням науково-публіцистичної спадщини А. Макаренка. Адже проблема періодизації будь-якого історичного явища, зокрема спадщини видатного педагога, – А. Макаренка, – одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання. Як слушно з цього приводу вказує О. Сухомлинська, проблема періодизації – одна з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля. Чітка періодизація допомагає зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; полегшує виявлення її внутрішніх закономірностей, дає можливість наукового узагальнення [6, 37 – 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній спадщині А.С. Макаренка немає територіальних меж та кордонів. Її вивчають та впроваджують у виховний процес макаренкознавці всього світу. Доробок педагога досліджують у філософському, етичному, соціальному, теоретико-педагогічному аспектах такі науковці, як Д. Благоев, Б. Ілієв (Болгарія), Д. Данстен (Великобританія), Ф. Патакі (Угорщина), З. Вайтц, Г. Хілліг, Л. Фрезе (Німеччина), А. Левін (Польща), Д. Бертоні, Д. Біні (Італія), А. Павлик (Чехія), Янь Гоцай (Китай), Г. Волков, І. Іванов, Л. Гриценко, В. Кумарін, А. Фролов (Росія). Вагомий внесок у розвиток макаренкознавства здійснили та здійснюють українські вчені-дослідники Н. Абашкіна, А. Бойко, М. Євтух, Н. Дічек, І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, В. Моргун, Ф. Науменко, М. Ніжинський, М. Окса, Л. Пашко, А. Ткаченко, Л. Хомич, М. Ярмаченко. Загалом у працях макаренкознавців спостерігається прагнення заглибитись у концептуальні положення спадщини видатного педагога і об'єктивно оцінити їх, під новим

кутом зору переглянути зміст, шляхи, цілі виховання дітей та молоді, пропоновані А. Макаренком.

Наукова багатовекторність напрацювань макаренкознавців демонструє відсутність остаточного розв'язання проблеми періодизації його творчого доробку, що, зі свого боку, ускладнює завдання встановлення повноцінної картини розвитку вітчизняної освіти першої половини ХХ ст.

Аналіз загальних положень періодизацій провідних макаренкознавців задля чіткого уявлення та розуміння передумов, факторів та етапів розвитку вивчення науково-публіцистичної спадщини А. Макаренка, що надалі сприятиме цілісності наукового погляду на розвиток вітчизняної педагогічної думки, стало *метою* публікації.

Звернення до праць макаренкознавців переконує у наявності декількох періодизацій доробку А. Макаренка, задля аналізу яких необхідне попереднє встановлення сутності поняття “періодизація” в сучасному історико-педагогічному дискурсі. Передусім зазначимо, що “періодизація”, тобто розподіл історико-педагогічної дійсності на періоди, є неодмінним засобом пізнання будь-яких історичних явищ чи процесів. На цю особливість свого часу звернув увагу досвідчений фахівець з історії педагогіки, доктор педагогічних наук М. Константинов, який розглядав проблему періодизації одним із центральних питань в історії педагогіки як науки.

Загалом питання визначення періодизації широко представлено в науковому дискурсі, причому найбільш актуалізованим виявився аспект, пов'язаний із розмежуванням таких понять, як “епоха”, “період”, “етап”. “Періодизація, – як слушно зазначає О. Школа, – це поділ всього процесу розвитку науки на відрізки часу, які відрізняються один від одного специфічними особливостями, встановленими на основі об'єктивних критеріїв та принципів. Цей поділ може мати загальний характер і стосуватися цілої науки або її частини, якій притаманні певні відмінні риси, що зумовлюють більш детальне виділення часових рамок. Тому періодизацію структурно можна представити таким чином: епоха, період, етап... Період – проміжок

часу, протягом якого відбувається певний процес. Етап – відрізок часу в розвитку будь-якого руху, процесу” [8].

Аналізуючи особливості розуміння сучасними науковцями поняття “періодизація”, ми помітили відсутність єдиного підходу щодо його сутності та виокремили провідні тенденції. Треба зазначити, що науковцями виробляються різні варіанти його трактування. Так, Т. Попова, розглядає “періодизацію” як базову конструкцію: “Періодизація – це певна схема (кістяк, скелет), на яку ми “нанизуємо” множини подій – результатів нашої пізнавальної діяльності у вигляді “фактів-знання”, що у своїй сукупності являють образ певного явища, що виступає для нас у якості об’єкта періодизації – об’єкта пізнання [5, 2]. Л. Наточий тлумачить “періодизацію” як інструмент пізнання об’єкта, який сприяє уточненню чи трансформації первісного образу. Новий образ об’єкта, вдосконалений на основі створеної нами моделі періодизації, невідворотно буде коригувати і саму модель періодизації. Як результат та узагальнення дослідження, форма синтетичного типу досліджень, періодизація відбиває логіку процесу розвитку об’єкта пізнання, становлячи “зриму формулу”, й одночасно є методологічним засобом, одним із інструментів пізнавальної діяльності [4, 43]. Однак, будуючи чи досліджуючи періодизацію, на думку дослідниці, потрібно враховувати певні компоненти:

1) об’єкт періодизації – явище-процес, яке ми розглядаємо в його розвитку, виділяючи конкретні інтервали часу;

2) суб’єкт періодизації – той інтервал часу, який відображає специфіку перебігу історичного часу й виражається в його основних категоріях: ера, доба, період, етап, фаза, цикл, стадія, століття, історичний момент, віха тощо. Встановлення субординації, тобто визначення змісту кожної категорії за обсягом (кількості історичного часу) не менш важливе для побудови будь-якої моделі періодизації. Слід враховувати й практику метафоричності суб’єктів періодизації;

3) атрибут періодизації – назва суб’єкта – інтервал: “роки застою”, “період нової історії” тощо. Атрибуція залежить від категоріального профілю дослідника, детермінованого соціокультурним контекстом,

контекстом історіографічної традиції, від нормативів, що прийняті в конкретному науковому співтоваристві [4, 37].

Виходячи з вищесказаного, можемо зробити попереднє узагальнення, що поняття “періодизація” у нашому дослідженні розглядається як спосіб, який дає можливість створювати цілісну модель певного історичного (і в тому числі історико-педагогічного) явища чи процесу. Саме такий підхід поширений у роботах провідних макаренкознавців та інших науковців.

Зокрема, цей підхід представлений у праці доктора педагогічних наук Н. Дічек, яка, досліджуючи макаренкознавчу спадщину, що “в сукупності утворюють так звану макаренкіану, з різних ідейних, світоглядних, наукових, фахових позицій висвітлювалися, тлумачилися й поширювалися концептуальні положення його творів” [2, 5], вказує, що “історіографічний аналіз світової макаренкіани дає підстави згрупувати джерела за кількома критеріями, один із яких – критерій часу”. “Відповідно, розглядаючи праці з макаренкознавства за хронологічною ознакою, слід розрізняти дослідження радянського й пострадянського періодів. Критерій часу за такого розподілу неодмінно доповнюється політико-правовим аспектом” [2, 7]. Водночас у розподілі досліджень спадщини А. Макаренка на російські та українські, як слушно вказує вчена, “варто враховувати не стільки національно-мовний чинник, скільки наявність певної специфіки в підходах до вивчення доробку вченого” [2, 8]. Таким чином, Н. Дічек звертає увагу науковців на те, що: “спрямування змісту макаренкознавчих студій має підпорядковується певній меті, а головне, щоб через вивчення системи виховання видатного педагога зрозуміти характер і особливості радянської школи, оцінити можливості застосування його педагогічних ідей у демократичному західному суспільстві” [2, 6].

Однак, незважаючи на певну подібність у підходах щодо вивчення науково-публіцистичної спадщини А. Макаренка, учені виокремлюють різні етапи розвитку макаренкознавчих досліджень. Так, свою періодизацію вивчення науково-публіцистичної спадщини А. Макаренка пропонує професор, доктор педагогічних наук С. Карпенчук у ґрунтовній роботі: “Педагогічні технології А. Макаренка і сучасність”,

(2001), де визначає 7 етапів вивчення поглядів видатного педагога (1939 – 1944 рр. – початкове вивчення; 1944 – 1958 рр. – систематизоване вивчення; 1959 – 1974 рр. – поступове звуження масштабів цієї діяльності педагога; 1975 – 1983 рр. – підтвердження актуальності спадщини Макаренка; 1984 – 1988 рр. – пошук нових шляхів опанування спадщини педагога; 1989 – 1990 рр. – фальсифікація макаренківської технології; 1991 рік – початок відродження інтересу до макаренківської педагогіки [3, 248 – 249]. Отже, як можемо бачити з періодизації, у ній застосований проблемно-хронологічний принцип побудови. Тобто хронологічний характер періодизації допомагає визначити чіткі часові межі дослідження, проблемний – прослідкувати розвиток макаренко-знавчих досліджень у цілісності та безперервності.

Дещо інші хронологічні межі визначає у своїй праці “Людина і світ у художній творчості А. Макаренка”, (2011) дослідниця І. Гетьманець. Учена виділяє два етапи в історії вивчення творчої спадщини А. Макаренка-письменника: 1) з часу публікації “Педагогічної поеми” – 1933 р. до початку 1990-х рр. та 2) з 1990-х рр. до теперішнього часу. Авторка стверджує, що в роботах науковців першого етапу переважав інтерес до педагогічної проблематики, а педагогічні проблеми розглядались у світлі політичних процесів, згідно з якими успіхи колонії ім. М. Горького пояснювалися успіхами соціалістичного будівництва. Відтак, аналіз художніх творів А. Макаренка, здійснений педагогами та літературознавцями за радянських часів, відзначався значною заідеологізованістю [1]. Отже, періодизація, запропонована вченою І. Гетьманець, може слугувати ефективним методом аналізу і впорядкування педагогічного матеріалу, якщо йдеться лише про літературно-публіцистичні та художні твори, проте така періодизація значно звужує масштаби діяльності вченого-педагога.

У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на думку відомого макаренкознавця А. Фролова. У монографії “А. Макаренко в СРСР, Росії та світі: історіографія освоєння та розробки його спадщини (1939 – 2005 рр., критичний аналіз)” науковець визначає чотири етапи освоєння та розробки науково-педагогічної спадщини, починаючи з 1939 р. й до 2005 р., які, своєю чергою, пов’язані з

соціально-економічними змінами в СРСР та РФ (1939 р. – середина 50-х рр., пов'язаний із початком – “канонізації А. Макаренка в СРСР”; середина 50 – середина 70-х рр. – гальмування наукової розробки макаренківської спадщини; середина 70-х рр. – 1991 рр. – розробка спадщини А. Макаренка як виховної педагогіки і “школи життя”; 1992 – 2005 рр. – сучасний етап оволодіння макаренківської концепцією педагогіки та виховання” [7, 3]. Таким чином, в основу періодизації А. Фролова покладена методологія історії педагогіки, яка зумовлена кардинальними змінами в суспільстві від початкового освоєння спадщини А.С. Макаренка до оволодіння макаренківської концепцією навчання та виховання.

Отже, проблема періодизації науково-публіцистичної спадщини А. Макаренка широко представлена в науковому дискурсі, причому найбільш актуалізованим виявився аспект, пов'язаний з історичними періодами дослідження спадщини видатного педагога. Проте накопичений макаренкознавчий матеріал може слугувати предметом окремого вивчення, у якому знайде своє відображення сучасний новітній дослідницький інструментарій, що відходить від ідеологічно-заангажованої парадигми в бік парадигми людино(дитино)центричної.

Висновки. У ХХІ столітті тлумачення спадщини А. Макаренка провідними макаренкознавцями та науковцями породжує проблему її об'єктивної оцінки як історико-педагогічного явища. У цьому розумінні не можна не враховувати ірраціональності педагогічного процесу, що відкриває простір для інтуїтивно-образного його сприйняття загалом і частинами, для його багатозначних суб'єктивних інтерпретацій, кожна з яких окремо не може виступати як об'єктивна оцінка, бо в кожній такій інтерпретації є багато від самого автора.

Підсумовуючи погляди сучасних науковців щодо поняття “періодизація”, ми можемо зробити таке узагальнення. Періодизація – це найбільш ефективний спосіб організації початкового історичного матеріалу, який дає змогу прослідкувати генезис та еволюцію педагогічних ідей та концепцій видатного українського педагога А. Макаренка. Вищевикладене доводить і той факт, що питання періодизації постає в науці тоді, коли відбувається певна її

криза, коли відпадають і стають непереконливими засади й аргументи, на яких вона базувалася. Це відбувається також тоді, коли відкривається й поповнюється дослідницьке поле, тобто розширюється джерельна база, переглядаються і переоцінюються усталені погляди і положення, тобто змінюється науковий дискурс.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в широкому теоретичному та комплексному аналізі спадщини А. Макаренка як вітчизняним, так і зарубіжними макаренкознавцями.

Література

1. Гетьманець І.О. Людина і світ у художній творчості А.С. Макаренка : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.02 / І.О. Гетьманець. – Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2011. – 19 с.
2. Дічек Н.П. Спадщина А.С. Макаренка – феномен світового освітньо-виховного процесу до 120-ї річниці з дня народження А.С. Макаренка / Н.П. Дічек // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – 2008. – № 3/4. – С. 5 – 14.
3. Карпенчук С.Г. Педагогічні технології А.С. Макаренка і сучасність : монографія / С.Г. Карпенчук. – Рівне : РДГУ, 2001. – 352 с.
4. Наточий Л.О. Сутність поняття “періодизація” щодо проблеми розвитку теорії управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у вітчизняній педагогічній теорії (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Л.О. Наточий // Науковий вісник Донбасу. – 2011. – № 3 (15) . – С. 35 – 43.
5. Попова Т.Н. Теоретические проблемы периодизации развития исторической науки и ее истории [Электронный ресурс] / Т.Н. Попова – Режим доступа : http://www.history.univer.kharkov.ua/book/Istoriografichniy_Zbirnyk_5_2002.pdf.
6. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О.В. Сухомлинська // Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Х. : ОВС, 2002. – С. 37 – 54.
7. Фролов А.А. А.С. Макаренко в СССР, России и мире : историография освоения и разработки его наследия (1939 – 2005 гг., критический анализ) / А. Фролов. – Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии гос. службы, 2006. – 417 с.
8. Школа О.В. Критерії періодизації та основні періоди розвитку методичної думки з фізики в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Школа. – Режим доступу : <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php>.

Воликова Марина. Проблема периодизации и освоение научно-публицистического наследия А.С. Макаренко в контексте инновационного развития образования. В статті на основі визначення вихідних принципів проведення періодизації історико-педаго-

гической наукой представлены научные подходы к решению проблемы периодизации научно-педагогического наследия А.С. Макаренко, констатировано необходимость объективной оценки наследия ученого-педагога в контексте современных тенденций развития отечественной историко-педагогической науки.

Ключевые слова: педагогическое наследие А.С. Макаренко, периодизация, макаренковеды, педагогика, хронологические рамки.

Volikova Marina. The problem of periodization and the development of scientific and journalistic heritage of A.S. Makarenko in the context of innovative development of education. On the basis of baseline principles of periodization of historical and pedagogical science presented scientific approaches to the problem of periodization of scientific and pedagogical heritage of A.S. Makarenko, the need for objective evaluation of the work of scholar-teacher in the context of the current trends of national historical and pedagogy.

Key words: pedagogical heritage of A.S. Makarenko periodization, makarenkoexperts, education, chronological limits.